

valtion ohjauksen vastustaminen oli ajan keskeisintä aatteellisuutta.

Salmisen teoksessa kansallisuuden eri aikojen kasvot näkyvät erinomaisesti. Kokonaiskuvaa olisi voinut koota enemmänkin, sillä monesti hän vihjaa tai edellyttää, että tieteellä on melko tiedostettu Aate. Lopussa hän sanoo (s. 206): ”Suomalais-ugrilaisuus oli 1800-luvun tiedemiehille aate, osa omaksi koetun kansallisuuden rakentamista. Vaikka suomalaisuutta nykyisessä, tiedostetussa mielessä ei ollut vielä olemassa, tutkijat kokivat etsivänsä jotain todella olemassa olevaa ja ollutta”.

Alkuaikojen aate siis oli vahva ja elähdyttävä, mutta nykyistä tiedostamattomampi tai analysoimattomampi. Vaikka kirjan painopiste on ajassa ennen 1960-lukua, silti olisi kaaren voinut piirtää loppuun asti ja miettiä, mikä tuo aate nykyisessä tiedostetummassakin mielessä on ja miten se seuraa kantaa. Teoksesta näkyy, että yleensä aate on ollut kansallinen, historiallinen ja kohottava idealis-

tiivinen kansallisuus- tai heimoaate, joka on poliittisesti funktionaalisessa vuoropuhelussa reaalimaailman kanssa. Yksi aikojen saatossa kelluvan aatteen yhteinen nimittäjä on Salmiselle kansallinen, kielellinen ja kulttuurinen riippumattomuus, ja nähdäkseni ilmenee, että se on lähinnä tarkoittanut riippumattomuutta Venäjästä tai Neuvostoliitosta. Näin ollen aate on ollut geopolitiikan ehdoilla toteutuvaa ja hyvin usein jonkinlaisen venäläiskonstituentin sisältävää.

Hyvin tehty teos on suuri harppaus tieteenalan historiallisessa ja aatteellisessa itseymmärryksessä. Olikin jo aika kirjoittaa tuo kirja, sillä fennougristien ja varsinkin fennistien yhteiskuntasuhteista on kirjoitettu varsin vähän. Teoksen luettua tuntuu, että ehkäpä nykyajankin tutkimuksella on aatteita, joita voisi tehdä näkyväksi.

TAPANI KELOMÄKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kuvia Suomen suvun menneisyydestä

Satu Tanner: *Salaperäinen Suomen suku. Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki.* Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuslaitos 2007. Verkkojulkaisu. <http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk3/>. ISBN: 978-52-5446-31-9.

Salaperäinen Suomen suku on historiikki tutkimuslaitos Suomen suvun alkuvaiheista, varsinkin sen värikkäästä perustamisesta. Laitos oli E. N. Setälän hanke,

suurisuuntainen ulkomaisten esikuvien mukainen kansallinen tutkimuslaitos, jonka toiminta alkoi 1930 ja joka yhdistettiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen 1976. Laitoksessa oli määrä kerätä, tallentaa ja tutkia aineistoa uralilaisista kielistä ja monenlaisesta kansanperinteestä.

Historiikin kirjoittaja Satu Tanner on Tutkimuslaitos Suomen suvun ja Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen vete-

raanitutkija ja etymologisen sanakirjan tekijä. Hän aloitti Suomen suvussa jo silloin, kun tuon sanakirjan toimittaminen oli itsenäisen Suomen suvun tehtävänä. Tekijä siis on aivan sisäpiiristä. Lähestymistapaansa hän luonnehtii seuraavasti (s. 6): ”Varmaan joku toinen, joka ei olisi työskennellyt ensin Suomen suvussa ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa 33:a vuotta ja viihtynyt hyvin melkein joka päivä, olisi ollut puolueettomampi. Tässä lukijalle avautuu yksi näkökulma Suomen sukuun, mutta se ei tietenkään ole ainoa.”

Lähteinä on käytetty tunnettuja perusteoksia sekä artikkeleita fennougristiikan historiasta, Suomen sivistyshistoriasta ja Kotuksesta, mutta olennaisesti Tannerin tutkimus perustuu julkaisemattomiin lähteisiin, kuten kirjeisiin, Suomen Suvun arkistoaineistoon ja Sanakirjasäätiön virallisiin papereihin. Niitä tekijä tuntee niin tarkasti ja laajasti kuin vain veteraani voi tuntea.

Alku

Tekijä esittelee laajasti ja seikkaperäisesti lähteisiin perustuen Setälän suunnitelmia, toimenpiteitä ja haaveita Suomen suvun perustamista. Laitos oli monitieteiseksi kaavailtu, sen tuli kattaa kansallisten tieteiden alaa melko laajassa mielessä. Sen alaa olisivat olleet muun muassa uskontotiede, fonetiikka, yleinen kielitiede ja yhteiskuntatiede; ainoastaan esineelliset tieteet kuten arkeologia olisivat saaneet jäädä kansallismuseoon (s. 29). Erityisesti aiottiin kartoittaa uralilaisen kielikunnan sukulaissuhteita, suhteita ja lainakosketuksia kaikkiin mahdollisiin naapurikieliin ja jopa dravidakieliin asti (mp.). Sanakirjat, etunenässä etymologinen sanakirja, olivat alusta läh-

tien olennaisin osa laitoksen työtä. Yhteistyö ja tutkijavaihto varsinkin unkarilaisten kanssa kuuluivat keskeisesti Setälän suunnitelmiin. Laitos tarvitsi tilat – haaveena oli jopa oma talo – ja kirjaston sekä henkilökuntaa. Valtion piti olla päärahoittaja, mutta myös yksityistä pääomaa oli tarkoitus haalia. Setälä suunnitteli laitosta Turun yliopiston hyvin itsenäiseksi osaksi, jossa yliopisto lähinnä rahoittaisi laitosta, mutta ennen pitkää se sijaitsi hänen maatilallaan Järvenpäässä. Setälän kuolemasta (1935) lähtien tutkimuslaitos teki etymologista sanakirjaa Helsingissä ja oli mukana useiden muiden suomen ja uralilaisten kielten sanakirjojen tekemisessä yhteistyössä eri tahojen (yliopistojen, seurojen) kanssa.

Mikrohistoriaa

Sisäpiirin tieto ja yksityisten lähteiden eläytyvä ja perusteellinen penkominen paljastavat kiinnostavia seikkoja menneisyyden tutkimuksen olosuhteista ja jokapäiväisestä työstä. Teos on siis luonteeltaan mikrohistoriallinen. Kronologinen esitystapa yhdistää kerrotuista tapauksista jatkumon ja tavallaan kokonaiskuvan.

Esimerkiksi laitoksen perustamisvaiheista tekijä esittelee yksityiskohtaisesti Setälän hallinnointia ja rahoitustoimenpiteitä sekä Artturi Kanniston jarrutusta. Kannisto esitti johdonmukaisesti, että olisi halvempaa ja rationaalisempaa toteuttaa aiottu hanke jo olemassa olevissa laitoksissa, kuten yliopistoissa. Kun aikansa teosta lukee, alkaa esitellyn aineiston läpi hahmottua kuva muun muassa laitoksen pystyttämisestä, rahahuolista, Setälästä, Kannistosta, Turun yliopiston suhteesta Suomen sukuun ja Turun yliopiston kansleri Setälän ylimielisestä suh-

teesta yliopistoonsa. Tästä tulee lukijalle aineksia tehdä päätelmiä Setälän persoonallisuudesta, Kanniston siviilirohkeudesta, verkostoista ja juonitteluista. Samoin teoksesta ilmenee Suomen suvun suunnitelman suuruudenhulluus, sen sijoituspaikasta käydyt kiistat, taloudelliset kähminät ja henkilökohtaiset valtataistelut. Mutta näkyy myös sanakirjatyön pitkäjänteinen ja vaivalloinen tekeminen, tekijöiden usko ja taidot sekä käsitykset sanakirjojen arvosta kieliyhteisöille. Hyvin tehty sanakirja itse on tietysti osoitus sisältämänsä tietomäärän valtavuudesta, mutta Tannerin teos väläyttää sanakirjatyötä tuntemattomallekin, mikä kielitaito, suodattaminen, koostaminen, vertaileminen ja yleissivistys sanakirjan edellytyksenä on.

Tekijä ottaa huomioon historian kulua ja tapahtumia, kuten sotaa, pulaa ja opetusministereitä, sekä suhteuttaa Suomen suvun menneisyyttä erityisesti rinnakkaisten seurojen (Kotikielen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalais-Ugrilainen Seura) menneisyyteen sekä muihin sanakirjahankkeisiin. Kun näkökulma niihin ja muuhunkin kansallisten tieteiden kenttään on Suomen suvun sisältä, jää laajempi tieteellinen kontekstualisaatio kuitenkin lukijan tehtäväksi.

Salaperäisyyttä Suomen suvussa

Teos on niukasti käsiteanalyttinen, joten siinä ei paljoa pohdita käsitteellisiä seikkoja tai teoreettisia muutoksia. Muutamissa kohdin tekijä puhuu tavanomaiseen tapaan esimerkiksi nuorgrammaattisen kielitieteen vanhanaikaisuudesta tai siitä, että joku leimattiin vanhanaikaiseksi pitämällä hänen tutkimustaan jotenkin nuorgrammaattisena. Etymologi-

sesta sanakirjatyöstä tekijä esittelee sen luonteen ja pohjimmaisen tarkoituksen, juurien etsimisen, sekä muita sanakirjahankkeita ja niiden taustayhteisöjä historioineen. Lukija näkee esimerkiksi Setälän, Rapolan ja Lauri Hakulisen tavoitteet samankaltaisiksi: sanojen menneisyyden selvittäminen on kieliyhteisön juurien ja kulttuurin ymmärtämiseen syventymistä, mikä on kansallisesti kerrassaan ensiarvoista. Kuten tunnettua, fennistiikan äännehistoriallinen perinne ei aina ole ollut merkityshistorian tutkimuksen kanssa harmonisissa suhteissa, mikä näkyi esimerkiksi Hakulisen väitöksen yhteydessä 1933. Tämä ei tietenkään näy Suomen suvun historiaa katsomalla, mutta hieman laajemman kontekstin ja laajempien tieteellisten kaarien huomioon ottaminen olisi erityisesti teoksen aineiston valossa paljastanut esimerkiksi, että etymologit, kuten Setälä ja Rapola, olivat jo tehneet ja tekivät sellaista, mitä Hakulinen ajoi, mutta jota äännehistorioitsijat, kuten Rapola ja Ravila, aikanaan vastustivat.

Teoksesta ilmenee kansallisten tieteiden ideologista taustaa sekä toimintaa erilaisissa sisä- ja ulkopoliittisissa tilanteissa: Setälä kertoili kaskuja punakapinasta, Peltola vitsaili Neuvostoliitosta, pakolaisia autettiin yms. Suomen suvun historiikilta ei ole kohtuullista odottaa synteesiä fennougriistiikan tai fennistiikan aatemaailmasta tai poliittisesta suuntauksesta. Kuitenkin tässäkin teoksessa on aivan ilmeisenä mutta hyvin hiljaisena tietona, että mitään mitenkään vasemmistolaisista ei ole siinä joukossa, niissä laitoksissa tai ystävällismielisissä maissa tai hallituksissa (ei edes kotimaassa), jotka ovat edistäneet isänmaan asiaa. Isänmaan asia oli siis näin rajattu. Muuten se oli annettu mutta täsmentämätön yhteiseksi koettu elähdyttäjä, ja se käsitti

kansallisuuden kaikkine muotoineen ja toimintoineen uralilaiden kielten tutkimuksen alalla.

On toki aivan selvä, että esimerkiksi vaaran vuodet olivat kansallisesti vaarallisia, Unkarin kansannousu oli pyrkimystä itsenäisyyteen ja Neuvostoliiton vähemmistöpolitiikka on ollut vähemmistöjä ahdistavaa. Suomen suku on koettanut heikkoja puolustaa ja kansallisia kulttuureja vaalia. Niinpä tekijälle olisi ollut vain pieni askel hieman koota laitoksen aatteellisuuksi, kun se usein selvästi näkyy esimerkiksi Neuvostoliitosta ja sodan ajasta puhuttaessa. Sanakirjaa yritettiin tehdä sodasta huolimatta, niin että sota tuntui olevan ikävä olosuhde ja sanakirjatyö neutraalia (esim. s. 137 alav. 98: ”Ainakaan Toivonen ei ollut millään lailla poliittinen.”). Mutta sanakirjaa tehtiin myös sotaa hyödyntäen (esimerkiksi sanastettiin vallattuja alueita), ja sota katsottiin yhtäältä taisteluksi kansallisesta olemassaolosta mutta toisaalta oltiin myös mukana jatkosodan ideologioissa.

Tannerin mukaan yleensä Suomen suvun työntekijät ja vierailijat olivat hyviä ihmisiä ja tunnelma harmoninen. Joku opiskelija kai joskus hieman häiritä, mutta huonosti käyttäytyneitä ei mainita nimeltä. Pistääkin silmään, kun Tanner kertoo Lauri Kettusen meluisasta asiainista Suomen suvussa melko laveasti ja selostaa moniin lähteisiin perustaen hänen kinastelujaan Setälän, Toivosen, Itkosen ja muidenkin kanssa (s. 135–142). Kiistojen aiheina olivat muun muassa akateemikkojen nimitykset, etymologiat sekä sanakirjan arkiston käytettävyys ja julkisuus. Kettunen joutuu outoon valoon, mutta tämä tekijän valitus herättää myös epäilyksen, oliko laitoksen arkisto aina avoimesti kaikkien käytettävissä ja olisiko etymologioissa ollut hieman kiis-

teltävää sanakirjan päätoimittajien piirien ulkopuolella.

Arvio

Teoksen tekstilaji on hieman epäselvä, sillä subjektiivisuutensa ja runsautensa takia se ei tavanomaisessa mielessä ole tieteellistä historiankirjoitusta. Tämän ei kuitenkaan kannata antaa häiritä, sillä sisältöä on tavattomasti ja kiinnostavia ovat monesti haikeansävyiset tunnelmakuvat Suomen suvun ilmapiiristä tai selostukset kekseliästä menettelyistä pulaaikoina. Myös enemmän ja vähemmän suoraan sanottu vanhojen mestareiden ihailu ja autoritaarinen järjestys (esim. s. 197: ”Usein Peltolalta kyseltiin neuvoja, kun ei tohdittu häiritä akateemikkoo.”) ovat tosia näkemyksiä menneisyydestä, varsinkin kun tekijä tunnustaa lähtökohtansa selkeästi.

Teoksessa on paljon pitkiä suoria lainauksia, mikä on hieman epäsovinnasta, mutta usein jostain asiasta käyty kokonaan lainattu kirjeenvaihto olisi draamattisuudessaan ollut aika mahdotonta kuvata muuten. Varsinkin Setälän runsaan kirjeenvaihdon siteerauksesta lukija saa käsityksen siitä, millaiselta erilaisen raha-anomuskirjeiden suuri määrä vaikuttaa, millaisia hämähäköksi hänen raha-asioissaan on ollut, millaista kädestä suuhun elämistä etymologisen sanakirja teko on ollut ja esimerkiksi, kuinka niukkaa Turun yliopiston elämä aluksi oli.

Tekstiä olisi kuitenkin voinut toimittaa ja pelkistää. Toistoa on jonkin verran, sillä esimerkiksi henkilötietoja mainitaan monesti uudestaan asianomaisen tullessa puheeksi. Kronologisesta esitystavasta seuraa, että varsinkin teoksen loppupuolella kappaleet sisältävät samaan ajankohtaan osuneita toisiinsa liittymättömiä

asioita. Myöskään ei ehkä aivan kaikkia päivämääriä, selostuksia huonejärjestyksistä tai huoneiden neliömääristä (esim. s. 186) olisi tarvinnut mainita, vaikka kaiken jälkeen ilmeneekin kiinnostavasti, missä kaikkialla etymologista sanakirjaa on tehty, mihin on kulloinkin varauduttu muuttamaan ja että monet suunnitelmat ovat kariutuneet tai toteutuneet vasta vuosikymmenten päästä. Kotuksen perustaminen esivaiheineen on myös selostettu hyvin seikkaperäisesti, mutta kaikkia esiteltyjä kirjoja ja käänteitä ei ehkä

olisi kannattanut esitellä, sillä Kotuksen vaiheista on jo julkaista yhtä ja toista.

Joka tapauksessa tarkoilla tiedoillaan ja eläytyvällä otteellaan *Salaperäinen Suomen suku* vähentää tutkimuslaitoksen ja sanakirjatyön salaperäisyyttä ja lisää sen arvostusta. Monet tutkimuksen inhimilliset puolet näkyvät myös paremmin kuin ”virallisemmissä” menneisyyden kuvauksissa.

TAPANI KELOMÄKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kielivalistajien tarina

Kaisu Juusela: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006. 250 s. ISBN 951-746-734-6.

Kaisu Juuselan kirjoittama *Sata vuotta Virittäjää* on iso tietopaketti. Sen 250 sivuun on koottu yksityiskohtaisia tietoja lehden linjasta, toimitusperiaatteista, päätoimittajista ja käsitellyistä aiheista sekä taloudesta. Teos on jaoteltu aiheenmukaisesti, joten eri aihepiireistä kiinnostunut lukija löytää helposti omansa, joskin ratkaisu hieman häiritsee yleiskuvan saamista. Teoksella on dokumentaarinen yleisleima, kun tarina etenee useiden pitkien sitaattien avulla. Se tekee lukemisen paikoin raskaaksi. Tosin asiaa auttaa se, että kaikki kirjoittajat ovat hyviä kielenkäyttäjiä. Lukija pääsee lainausten välityksellä hauskaasti osalliseksi

ajan hengestä, vaikka jääkin paikoin kaipeaan asioiden perusteellisempaa pohdiskelua.

Suomen sivistyneistö otti suomen kielen omakseen 1800-luvulla, kun ruotsinkielinen sivistyneistö teki radikaaleja ratkaisuja kotikielestään valitsemalla suomen kielen perheen kieleksi. Kielen kehittämisessä yliopisto ja tiedemiehet olivat eturintamassa. Samaan aikaan tutkittiin innolla Suomen historiaa, kansanrunoutta ja kansatiedettä sekä maantiedettä, eläin- ja kasvikuntaa. Akateemikko Päiviö Tommila on nimittänyt tätä tieteen Suomi-projektiksi. Tiedemiehet myös järjestäytyivät kansainvälisten esikuvien mukaisesti tieteellisiin seuroihin ja akatemioihin, ja tähän liikehdintään liittyi Kotikielen Seuran perustaminen vuonna 1876.

Kotikielen Seuran pääasiallinen toimintamuoto on ollut *Virittäjä*-lehden